

palgad reguleeriti samuti erimäärustega. Ka kavatses S. Narvas trükikoda asutada, õpetajaile ja rahvale kirjandust kergemini kättesaadavaks teha j. m. Eriti oli S. huvitatud tema võimkonnas asuvate kreeka-katoliku-usuliste ületoomisest luteri usku, nähes selleks palju vaeva ja sattudes korduvalt ja mitmel pool sel puhul konfliktesse. S. on teotsenud üldiselt suure energia ja sihikindlusega, kuid tema kangekaelsus ja sallimatus (mille näiteks on tema kestvad tülid Narva linnaga ja skandaalne lugu Ivangorodi Vene kirikus okt. 1642) on ta tööd raskendanud, nii et see ei andnud nii suuri tagajärgi, kui oleks vast võinud loota. Rootsi valitsus hindas siiski ta tööd kõrgelt ja toetas seda igati; ühe säilinud teate järgi olevat S. oma teenete eest aadlisesisusse tõstetud.

Suurim on S.-i tähtsus siiski eesti kirjakeele loomisel. Peale mõne ladina- ja saksakeelse raamatu on S. ilmutanud järgmised Eesti kultuuri-ajaloole, eriti aga keele ja kirjanduse arengu seisukohast tähtsad teosed: 1. Kurtze und einfältige Fragen, die Grundstücke des Christenthums betreffend (1630, eesti keeles, kaotsi läinud); 2. Hand vnd Haussbuches Für die Pfarherren / vnd Haussväter Ehstnischen Fürstenthums Erster Theil Darinnen der kleine Catechismus D. Martini Lutheri / zusamt einer kleinen Zugabe In Teutscher vnd Ehstnischer sprache angefertiget / vnd auff eigenen kosten zum Druck vbergeben Von M. Henrico Stahlen / Probste in Jerven / vnd Pastoren derer Christlichen Gemeinen zu S. Petri vnd S. Matthæi (Riia, 1632, sign. i-I=84 lk. in-4°), Hand- vnd Haussbuches . . . Ander Theil / Darinnen das Gesangbuch / Zusamt den Collecten vnd Præfationen . . . (Tallinna, 1637, lehed):(-):():(+lk.1-248+lehed li-Kk=272 lk.), Hand- vnd Haussbuches . . . Dritter Theil / Darinnen die gewöhnliche Evangelia vnd Episteln durchs gantze Jahr / zusamt der Historia des bitteren Leidens vnd Sterbens unsers HERRN Jesu Christi . . . (Tallinna, 1638, lehed)(-)(+A-Hh=258 lk.), Hand- vnd Haussbuches . . . Vierdter vnd Letzter Theil / Darinnen I. 14. Psalmen Davids / II. Etliche Gebete / III. Vnterschiedliche Gewissens Fragen / IV. Bericht wie mit schwermütigen / angefochtenen Krancken / Sterbenden / Vbelthätern zu handeln / V. Texte zu Hochzeit- Tauff- vnd Leich- Predigten / . . . (Tall., 1638, lehed a-d+A-Xx=384 lk.); teos on püsinud mitmes eks.; see raamat ja J. Rossihnius'e (vt.) lõunamurdelised »Catechismus« ja »Evangelia vnd Episteln« on kõige esimesed alalhoidunud ja teatavil olevad eestikeelsed trükkraamatud; 3. Anführung zu der Ehstnischen Sprach / auff Wolgemeinten Rath / vnd Bittliches Ersuchen / pub-

liciret von M. Henrico Stahlen (Tall., 1637, 134+2 lk.); püsinud vist ainult 2 eks. Tartus ja Helsingis; teos on esimene eestikeelne grammatika ja sõnastik (viimast 101 lk.); 4. Leyen Spiegel / Darinnen kürztlich gezeiget wird / wie ein einfaltiger Christ die Fest-vñ Sontägliche Evangelia in reiner Lebr vnd heiligem Leben jhm zu nutze machen kan / Zugerichtet Von M. Henrico Stahlen / . . . (Tall., 1641), Leyen-Spiegels . . . Sommer-Theil . . . (Tall., 1649), kokku 12+8+8+8+19+727=782 lk., suur 4°; teos on alal väga mitmes eks. S.-i teostes (nii eessõnades kui ka jutlustes endis) esineb paiguti kohti, mis teatavat valgust heidavad omaaegsetele oludele ja kommetele Eestis (neis mainitakse isegi Kalevit), nii m. s. Ley. Sp. lk. 293-95, 305, 635, 706. Suurem aga on nende tähtsus eesti keele ajaloole.

S.-i ortograafia põhjendab kaasaegsel saksa keele õigekirjutusel. Nagu see pruugitav oli varemalt eestikeelseis käsikirjades, võtab S. ka trükiteostes tarvitusele tähed, mis hiljemini, alates J. Hornung'iga (vt.), eesti kirjakeelest kaovad: *ch, ck, f, ph, sz, tz, x* (*pechkel, keicke, efferdama, afzjat, Phariseerit, metz, juh-xede*); teatavil tingimustel märgib ta *g*-häälikut *gk-ga* (*fugku*) ja *ck-ga* (*Poick*), *d-dt-ga* (*needt*), *t-häälikut* vahel *th-ga* (*eth*); *pea-* (ja vahel ka kaas-)rõhulise silbi lühidale vokaalile järgnevat lühidat üksik-konso-nanti märgib ta kaksiktähga (*hobbofe, sedda, ülle, sünnul, teña, nemmat, issi, awwama, tehha, parranduffex, küffitellit, Tachtminne*); erandiks on *j* ja sageli ka *h* (*hajafit, tahap*); lühikesele pearõhulisele silbile järgnevaid lühidaid geminaatklusiile kaksiktähga (*pattut, oppet*); pikka või ülipikka vokaali märgib ta harva üksiktähga (*jure, te*), harilikult üksiktähe ja *h-ga* (*mah, sihskit, tehn töhdt, kuhlda, sahtma, pehlne*), häälik *e-d* erandlikult ka *ee-ga* (*meeles, neelap, peetud, needt*); *ä* tähistamiseks on tal ainult *e* (*lebbi, keip, pehsta*), *ö* märgiks *ö* (*öigke, öonne, körw*), *o* (*mottede, Worck*) ja *e* (*lewit, heerotut, newo*); suurt algtähte üldnimedel tarvitab ta kaunis harva.

Praeguse kirjakeelega võrreldes pakub S.-i keel õige tunduvaid erinevusi. Germanisme nii sõnavaras kui süntaksis esineb tal enam kui kunagi hiljemini, ületades isegi Müller'i (vt.): *doch, fwewel, Farw, needt Förstendohmit, üllesawwawat, Innimmenne ellap mitte, ep olli leib waja, üx lesck öhest Prophetist, saht surma siffse langma* jne. Osalt elava keele tundmatuse, osalt ekslikkude teoretiseerimiste tõttu kubiseb ta keel jämedaist vigadest: *peas 'pidi', leibaft, ep furris nelja, wois föhma, peafime olla*. Tema keeles leiame suuresti ka arhailisi jooni, olgu omased veel tolaaegsele kõnekeelele,